

**ЗАСОБИ УСКЛАДНЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В АКТАХ
ЖИТОМИРСЬКОГО ГРОДСЬКОГО УРЯДУ 1590 р., 1635 р.**

doi: 10.12958/2227-2631-2023-2-48-23-33

Галина Гримашевич,

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри української мови та методики її навчання

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3225-0031>

У статті проаналізовано ускладнювальні засоби простого речення в пам'ятці офіційно-ділового стилю північноукраїнського ареалу Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р. (35 справ, які спорадично охоплюють майже всі місяці вказаного року) та 1635 р. (значна кількість судових позовів за січень і лютий). Поряд з однорідними членами речення, які найуживаніші в текстах судових справ і вже були проаналізовані автором у спільній публікації раніше, доволі часто вживаними є відокремлені члени речення (248 фіксацій), які допомагали писарям уникати громіздких багатокомпонентних складних конструкцій, давали змогу уточнювати висловлення, виділяти важливі елементи судових справ. Зокрема, відзначаємо обставини способу дії, умови, часу, виражені дієприслівниковими зворотами, які функціують у різних позиціях у реченні (на початку, у середині, у кінці); означення, переважно у формі дієприкметникових зворотів, які стоять у постпозиції до означуваного іменника; прикладки, котрі, здебільшого, пояснюють особовий займенник, іменник власну назву, характеризуючи особу з позиції спорідненості та свояцтва, уточнюючи посаду особи, про яку йдеться в судовій справі, а також доволі часто називаючи самого писаря. Спорадично в пам'ятці зафіксовано відокремлені додатки, що приєднуються переважно словом *яко*, частина з яких виражає обмеження, решта – виділення об'єкта з групи однорідних предметів. Водночас у досліджуваних Актах Житомирського гродського уряду, навіть у супереч вимогам офіційно-ділового стилю, який не передбачає авторських коментарів щодо описаних ситуацій, відзначаємо вставні конструкції (54 одиниці) із семантикою можливості, припущення, емоційної оцінки повідомленого, логічної впорядкованості мовлення, висновку, джерела повідомлення. З огляду на стиль пам'ятки цілком закономірно найменш уживаним ускладнювальним засобом є звертання (9 уживань). Загалом писарі Актів Житомирського гродського уряду 1590 року вживали менше ускладнювальних засобів порівняно з авторами судових справ 1635 року.

Ключові слова: Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р., відокремлені члени речення, вставні конструкції, просте речення, ускладнювальні засоби.

The article analyzes the complicating means of a simple sentence in the monument of the official business style of the northern Ukrainian areal Acts of the Zhytomyr Grodno government: 1590 (35 cases, which sporadically cover almost all months of the specified year) and 1635 (a significant number of lawsuits for January and February). Along with homogeneous clauses, which are the most used in the texts of court cases and have already been analyzed by the author in a joint publication earlier, separate clauses are quite often used (248 usages), which helped scribes to avoid cumbersome multi-component complex constructions, made it possible to clarify statements, highlight important elements of court cases. In particular, we note the circumstances of the mode of action, conditions, time, expressed by adverbial inflections that function in different positions in the, meaning, mainly in the form of adverbial inflections that stand in postposition to the marked noun, adverbs, which mostly explain the personal pronoun, noun a proper name, characterizing a person from the position of kinship and kinship, specifying the position of the person referred to in the court case, and also quite often naming the scribe himself. Sporadically in the note, separate appendages are recorded. At the same time we note inserted constructions (54 units) with the semantics of possibility, assumption, emotional evaluation of the message, logical orderliness of speech, conclusion, source of message. Taking into account the style of the monument, it is quite natural that the least used complicating tool is appeal (9 uses).

Key words: Acts of the Zhytomyr Hrodsky government: 1590, 1635, complicating agents, interjections, references, simple sentence.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Проблеми історичного синтаксису завдяки введенню до наукового обігу через нові видання низки різножанрових і різностильових пам'яток, опублікованих у кінці ХХ – на початку ХХІ ст., активно порушують українські лінгвісти, оскільки мають надійну джерельну базу для дослідження, що уможливує діахронне вивчення синтаксичної системи української мови, яка є не тільки показником граматичних процесів, а й репрезентантом розвитку мови загалом, адже саме в синтаксисі знаходять своє втілення елементи інших мовних рівнів. Зазначимо, що наразі в українському мовознавстві наявні значні напрацювання із синтаксису української мови з позиції і діахронії (дослідження С. Бевзенка, О. Безпалька, Л. Булаховського, О. Мельничука, А. Москаленка, С. Самійленка, І. Слинька, У. Єдлінської та ін.), і синхронії (праці М. Плющ, М. Каранської, К. Городенської, Н. Гуйванюк, І. Вихованця, А. Загнітка, Н. Іваницької, К. Шульжука, М. Мірченка та ін.), хоча відсутність чи мала кількість видань пам'яток

на час написання значної кількості праць з історичного синтаксису не дала змоги авторам проаналізувати синтаксичну систему, наприклад, староукраїнської мови, у повному обсязі. З огляду на зазначене дослідження синтаксичного рівня української мови на матеріалі пам'яток у різні періоди її існування завжди актуальне, оскільки відображає стан синтаксичної системи в означений період і її тяглість до сучасності, демонструючи статику чи динаміку в процесі свого розвитку та становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У відомих мовознавчих працях із проблем історичного синтаксису зовсім мало уваги приділено характеристиці простого ускладненого речення, наприклад, у фундаментальній праці «Історія української мови» проблеми функціонування ускладненого речення репрезентовано на кількох сторінках (Історія, 1983, с. 95 – 99), причому більше уваги зосереджено на функціонуванні однорідних членів речення. Щодо досліджуваних нами інших ускладнювальних конструкцій, зокрема відокремлених членів речення, зауважено, що з-поміж них найбільш уживаними були відокремлені обставини часу й місця, які великого поширення набули й у староукраїнських пам'ятках (Там само, с. 97); а в давньоруській писемності вживалися відокремлені означення, виражені здебільшого дієприкметниковими зворотами, та прикладки, що стоять у постпозиції до означуваного іменника чи особового займенника, які широко представлено й у староукраїнській мові, натомість уживання вставних слів і речень значно розширюється в староукраїнській мові порівняно з давньоукраїнською (Там само, с. 97 – 98); фрагментарно відзначено наявність звертань у формі власних імен у давньоруських пам'ятках і вказано на розширення їхнього функціонування в староукраїнських текстах (Там само, с. 98).

Водночас О. Безпалько, аналізуючи просте ускладнене речення, зазначає, що в такій конструкції давньоруської мови могли бути однорідні члени речення, звертання, прикладки, вставні слова чи речення та відокремлені звороти (Безпалько, 1960, с. 5), акцентуючи переважно на таких ускладнювальних засобах, як однорідні члени речення, хоча матеріал про інші засоби ускладнення представлений фрагментарно. Зокрема, дослідник наводить лише чотири речення з літописів киеворуського періоду зі звертаннями (Там само, с. 10), зауважує, що в давньоруських пам'ятках ділового характеру речення зі вставними конструкціями відсутні зовсім, а в староукраїнських уже функціонують (Там само). Натомість у відомій ґрунтовній праці І. Слинька «Історичний синтаксис української мови», присвяченій історії простого речення, зовсім не представлено матеріалу про ускладнене речення (Слинько, 1973), імовірно, через те, що автор не ставив собі за мету розглянути ці елементи, зосередившись на приїменниково-іменникових конструкціях, пізніше констатує відсутність опису синтаксису хоча б найголовніших староукраїнських пам'яток (Слинько, 1994, с. 11).

О. Мельничук вважав, що ускладнені речення мають давню історію, оскільки успадковані спільнослов'янською мовою з індоєвропейської прамови, хоча частково розвинулися й на власне слов'янському мовному ґрунті як результат поступової зміни синтаксичних функцій деяких віддієслівних іменних форм. Дослідник зауважує, що рушійною силою цієї зміни була нагальна потреба у вираженні за допомогою єдиного речення дедалі складніших думок (Мельничук, 1996, с. 164), хоча в українському мовознавстві ще раніше висловлювали думки про синтаксичні способи передачі того самого змісту (Шульжук, 1977, с. 30).

Усе зазначене свідчить про недостатню увагу до проблем історичного синтаксису, хоча видання низки різночасових пам'яток демонструє активне побутування ускладнювальних засобів у простому реченні. Не стали винятком і досліджувані Акти Житомирського гродського уряду, предметом розгляду в яких були однорідні члени речення як найбільш уживані засоби ускладнення (Сьомак, Гримашевич, 2015). Крім того, аналізована й інші пам'ятки офіційно-ділового стилю північноукраїнського ареалу привертала увагу вчених, які описували їхню фонетичну (Мойсієнко, 2006), лексичну (Царалунга, 2010; Гримашевич, 2007; Титаренко, Ящук, 2022 та ін.), фразеологічну (Денисюк, 2020) системи.

Мета дослідження – проаналізувати засоби ускладнення простого речення в пам'ятці офіційно-ділового стилю Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р.

Методи дослідження. У статті використано описово-аналітичний метод як основний із прийомами спостереження, систематизації мовних фактів і явищ, що дало змогу здійснити інтерпретацію та класифікацію проаналізованого матеріалу, водночас застосовано методика суцільної вибірки та кількісних підрахунків.

Виклад основного змісту. Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. – пам'ятка офіційно-ділового стилю, у якій уміщено документи за вказані роки (1590 – на с. 42 – 89; 1635 – на с. 89 – 198 видання), збережені найкраще. Зокрема, як зазначає у вступній статті до видання упорядник В. Мойсієнко, 35 справ за 1590 р. охоплюють майже всі місяці, але їх невелика кількість за місяць, натомість справи 1635 р. представлені лише за січень і лютий (Мойсієнко, 2004, с. 6). Проаналізувавши передовсім фонетичну систему досліджуваної пам'ятки, учений робить висновок, що вона позначена виразними північноукраїнськими фонетичними особливостями (Там само, с. 7) і відображає вплив польської фонетики із середини I пол. XVII ст. (Там само, с. 11). Крім того, історик мови аналізує граматичну систему пам'ятки, зокрема морфологічну, а також синтаксичну, причому звертає увагу передовсім на синтаксичні функції прийменникових і безприйменникових конструкцій, схематично характеризує, подаючи поодинокі приклади, ускладнювальні засоби, насамперед відокремлені та однорідні члени речення, вставні (Там само, с. 20 – 21). Оскільки

однорідні члени речення досліджуваної актової книги як найбільш поширений ускладнювальний засіб уже були предметом нашого розгляду (Сьомак, Гримашевич, 2015), у запропонованій розвідці акцентуємо на функціюванні інших засобів ускладнення простого речення.

Відокремлені члени речення (248 уживань) – синтаксичні одиниці, які допомагали писарям уникати громіздких багатокomпонентних складних речень, давали змогу уточнити описувану подію, факт, явище, особу. 3-поміж відокремлених членів найпоширенішими є прикладки, які цілком закономірно стоять у постпозиції до означуваного іменника (*сына^м мои^н, Яну и Тимофею, на потреби и^х выдати* (Акти, 2004, с. 58), *Григори^н Чижевичь, возны^н воеводства Кие^вско²⁰* (Акти, 2004, с. 44), *И других слуг своих, Марка Барановского, Миколая Кухара, Стася машталера, Васка* (Акти, 2004, с. 44), *Жда^н Щение^вски^н, во^зны^н, рука вла^сная* (Акти, 2004, с. 47), *Урожсо^н пане^н Марины Кгола^ского Ру^дни^нко^н, ма^нжо^нки свое^н* (Акти, 2004, с. 100), *у его мл^тти пана Сурина, ма^нжо^нка моего, позычити* (Акти, 2004, с. 58) та ін.) чи особового займенника (*И^{жс} я, Ждан Счение^вски^н, во^зны^н гда^рски^н повету Кие^вского со^знаваю ты^м мои^н квито^м* (Акти, 2004, с. 47), *Передо^нною, Себестиано^м Каве^нки^н, по^дстарости^н житоме^рски^н* (Акти, 2004, с. 42), *А та^к я, во^зны^н, ишомъ видель и слышалъ* (Акти, 2004, с. 51), *Пере^д мене, Матея Стры^нко^вско²⁰, на то^т ча^с по^дстаросте^{го} житоме^рского* (Акти, 2004, с. 66) тощо).

Переважна більшість відокремлених прикладок у текстах судових справ стосується власної назви й уточнює посаду, професію, військове звання: *его мл^тти пана Есифа Нємирича, су^ди зе^нско²⁰ кие^вско²⁰* (Акти, 2004, с. 59), *его м^н кнзь Яну^н Збара^зски^н, ге^мма^н по^нны^н* (Акти, 2004, с. 59), *его м^н пана Семена Дени^ска Ма^нфее^нню²⁰, старосты житоме^рского* (Акти, 2004, с. 62), *Зе^н баража Ворони^нкого, наме^нника воеводства кие^вского* (Акти, 2004, с. 44), *Григори^н Чижеви^ч, во^зны^н кие^вски^н, проси^т* (Акти, 2004, с. 45), *его м^ст па^н Я^нко Кутовичь, хоружи^н кие^вски^н, з сыно^м своим Семено^н* (Акти, 2004, с. 48), *его м^н па^н Фри^дри^х Тишкеви^ч Лого^нски^н, воеводиць бересте^нски^н* (Акти, 2004, с. 52), *его мл^тти пана Есифа Нємирича, су^ди зе^нско²⁰ кие^вско²⁰* (Акти, 2004, с. 59), *его м^н кнзь Яну^н Збара^зски^н, ге^мма^н по^нны^н* (Акти, 2004, с. 59), *W^н его м^н пана Семена Дени^ска Ма^нфее^нню²⁰, старосты житоме^рского* (Акти, 2004, с. 62), *Шляхе^нны^н Иванъ За^рваницки^н, во^зны^н енераль воево^дствъ Кие^вско²⁰, Во^лы^нско²⁰ и Бра^славско²⁰* (Акти, 2004, с. 108), *Пана Во^нтеха Барано^вско²⁰, би^скупа пре^мы^сльского* (Акти, 2004, с. 65) та ін.), характеристику особи за спорідненістю та свояцтвом (*Па^н Алекса^ндро Тиша Быко^вски^н, бра^н мо^н ста^рши^н* (Акти, 2004, с. 50), *его мл^сть па^н Алек^ссан^дєрь, бра^н мо^н* (Акти, 2004, с. 51), *Па^н Алек^сса^ндє^р Тиша Быков^ски^н, бра^н пана моего* (Акти, 2004, с. 51), *У его мл^тти пана Сурина, ма^нжо^нка моего, позычити* (Акти, 2004, с. 58), *Трохима, Дорошково²⁰ зятя* (Акти, 2004, с. 110), *Їна Миколая Пре^жо^вско²⁰, брата рожоного* (Акти, 2004, с. 95), *Їна Ва^нлава Зло^вско²⁰, сына своего* (Акти,

2004, с. 102) та ін.), рідше – громадянство (Имене^м робо^тного Ва^ска, по^дано^о де^ржавы (Акти, 2004, с. 111), Фе^дка и Ми^ска Поде^нка, по^даныхъ де^рживы (Акти, 2004, с. 110), Имене^н шляхе^тно^о Алекса^ндра Воронича, земе^нина зе^нли Кие^ское (Акти, 2004, с. 63)), особисте ставлення позивача (З ы^ншими бояри, товаришами моими (Акти, 2004, с. 63)). Писарі досліджуваних актових книг уживають здебільшого поширені відокремлені прикладки, які містять значний пласт інформації про номіновану особу, даючи їй повну характеристику. Водночас спорадично фіксуємо непоширені прикладки, які переважно уточнюють посаду, звання: голова^х пана Томаша Белецького, ро^ммистра, с товариша^{ми} (Акти, 2004, с. 59), Па^н Сче^рбина, при^нцыпаль (Акти, 2004, с. 115), У И^няша, со^мника (Акти, 2004, с. 66).

Крім того, фіксуємо речення з однорідними відокремленими прикладками, перша з яких уточнює, пояснює особовий займенник, а друга указує на посаду особи (Передо мною, Себестияном Кавецькимъ, подстаростим житомирским (Акти, 2004, с. 47), Я, Жданъ Щение^ски^н, во^зны^н повіту кие^ско^о (Акти, 2004, с. 57) тощо) або називає всі чини, звання чи титули особи (Его м^н пна Стефана Немирича, по^дкоморего Кие^ского, старо^сты Вруцького (Акти, 2004, с. 104)).

В офіційно-діловому стилі використовують штампи-кліше, а синтаксичні конструкції будують за усталеними схемами. Зокрема, на початку кожної справи писар неодмінно називав себе: передо ^нною, Себестиано^н Каве^нки^н, по^дстарости^н житоме^рски^н (Акти, 2004, с. 63). Відокремлену прикладку Себестиано^н Каве^нки^н ужито в тексті пам'ятки 30 разів. Водночас натрапляємо й на імена інших писарів: пере^до ^нною Яно^н Стание^ски^н, писаро^м за^нку к^р его м^н Житоми^рского (Акти, 2004, с. 70), Передо ^нною, Яно^н Станише^ски^н, писаро^м за^нку Житоми^рско^о (Акти, 2004, с. 72), Передо м^нною, Яно^н Вити^нским, по^дстаро^сти^н житоми^рскимъ (Акти, 2004, с. 90) та ін.

Доволі активно писарі в судових справах уживають відокремлені обставини, виражені дієприслівниковими зворотами (178 речень). Найчастіше такі обставини уточнюють спосіб дії: Не ^дбаючи на поко^н права посполитого и по^д часо^н се^нму теперешнего коро^нного во^нно^о Ва^рша^ского в року тепе^р идучом деве^тдесято^м за ки^н вси sprawy судо^с вше^няки^х устава^н звикли (Акти, 2004, с. 48), пору^нни^к зо ^сими товари^нми своїми наеха^нши мо^нно к^ва^нто^н неприяте^нски^н Ъбычаемъ ко^нно збро^нно на ^нме^не мое Шумско (Акти, 2004, с. 45), чини^н зе^нна^не на ^ряде на п^нна Сергея Скрагу, ви^зволяючи его с то^о усе^го (Акти, 2004, с. 69) та ін.), умову (Мы, вря^д, виде^чи посту^по^к пра^нны^н умо^цовано^о е^с м^н пана воеводича бересте^нско^о <...> уздали (Акти, 2004, с. 70], не замо^рдова^н, по^нма^нши у Пилипо^с по^ст, запо^ве^нши по^нторы недели в року прошло^н Ъс^мдеся^т девято^м и дер^же^чи мене у везе^ню та^н же мне б^нючи и мо^рдуючи (Акти, 2004, с. 45), Я виде^л, маючи при себе сторону люде^н до^ры^х дву^х шля^нтичо^с усе^го збы^того и Впу^нлого (Акти, 2004, с. 57), В^нвини^нши того Воронича бе^зви^нне В^нзабы^не сына своего Ивана Сокора,

на ро^чко^х кгро^дски^х кие^вскихъ тега^лся ввыводо^в Вороничовы^х пра^вны^х слуша^л (Акти, 2004, с. 64), значно рідше – указують на міру і ступінь (О^мчи^зну свою на Псищове... прода^л, не зоставуючи ничо^о са^м на себе и пото^мки свои (Акти, 2004, с. 63)) та час (Я, узя^вши з уряду слу^г за^мково^{го} вне до^ста^тку во^зно^{го} то^т бо^и кр^ыи сво^и Wказова^л (Акти, 2004, с. 72), его м^л кн^зь Ворони^ики^и, насла^вши на до^м мо^и вла^стны^и слуг^ь свои^х (Акти, 2004, с. 44) тощо.

Уподобань автора-писаря щодо позиції розташування в реченні дієприслівникових зворотів не спостерігаємо, оскільки такі відокремлені обставини вжиті і на початку (Прибы^вши его м^л, был гото^в слухати (Акти, 2004, с. 43), Будучи мне во ^именью его мл^сти пана Васи^ия Тиши Быков^ьского в дому Велико^вцахъ Wповеда^л и Wказоваль мне на себе раны (Акти, 2004, с. 51) та ін.), і в середині (Я, приеха^вши всле^д до Житомира за ними, Wбачило^м (Акти, 2004, с. 72), Мае^мности вси^х по^дданы^х мои^х трояно^вски^х з домо^в, клетє^и двєри и за^мки у комор поWм^лупа^вши, побра^{ли}, полупили (Акти, 2004, с. 60), Па^и Винарски^и, випа^дши з дому, с челя^дю своєю мо^ско^вку мою вла^сную W^м мене W^мня^л (Акти, 2004, с. 72), Кгда^и жє, уводячи мене, словы лаго^дными ве^рну^м єе не хотєль а кгда^и ми єе W^мдалъ (Акти, 2004, с. 71), і в кінці речення (Писа^л и присыла^л <...> па^и Алекса^ндро Ворони^и, жалуючи и Wповедаючи W^м то^м (Акти, 2004, с. 44), Его м^л кн^зь Ворони^ики^и, насла^вши на до^м мо^и вла^стны^и слуг^ь свои^х (Акти, 2004, с. 44) тощо), хоча в постпозиції такі конструкції фіксуємо дещо рідше.

Імовірно, для точнішого опису справ, вираження послідовності виконаних дій доволі часто писарі використовують однорідні відокремлені обставини, виражені дієприслівниковими зворотами, поєднаними сполучниковим і безсполучниковим зв'язком (Не замо^рдова^л, по^мма^вши у Пилипо^в по^ст, заповє^вши по^тторы недєли в року прошло^м W^см^ьдєся^м дєвято^м и дєржєчи мене у вєзє^ню та^м жє мне б^ьючи и мо^рдуючи (Акти, 2004, с. 45), Перєсла^вши слу^г своихъ, мене само^о, на доброво^но^и дорозе по^мма^вши, звєзали и д Чє^рнехова имє^ня его привє^дши до вєза^ня, и ^в ла^ицухъ усади^л и листы побра^вши, поW^ппечатова^вши их чита^л (Акти, 2004, с. 59), Па^и Бо^да^и Иванови^и Стрыбыль са^м и ^з слугами и по^ддаными ло^вко^вскими наєхав^{ши} моцно кгвальтомъ на ^вла^сны^и кгрун^тъ пана моего бєлико^вски^и неподалєку руды Жарки и нашед^ьши тамъ на то^м кгру^нтє по^дданых пана моего бєлико^вски^х Петра Хилимоновича а Потапа Ивановича пасучи б^ьло своє самы^х поз^ьбываль и помор^ьдоваль и б^ьло побраль (Акти, 2004, с. 57), Мо^ино кгва^ттовнє побравши и пограби^вши до ^имє^ня мєста яго Слободиц^ь звєзли (Акти, 2004, с. 53), Во^зны^и тамъ б^ьвши и того всего Wгледав^{ши} почавши на в^ряд передо м^нюю ку записова^ню до книгъ замку господар^ьского Житомир^ьского Wчеви^сто вызналъ (Акти, 2004, с. 54) та ін.

Зрідка в тексті досліджуваної пам'ятки фіксуємо відокремлені обставини способу дії, виражені одиничним дієприслівником: дву^х

по⁰дань^x мой^x шу^мски^x Ждана а Гарасима повеза^вши, з собою повели (Акти, 2004, с. 45), *Того по⁰даного пана мого ро^звеза^вши пустили* (Акти, 2004, с. 62).

Відокремлені означення, виражені дієприкметниковим зворотом, уживані вдвічі рідше, ніж відокремлені обставини (78 разів), хоча теж є важливим засобом ускладнення, місце якого – постпозиція щодо означуваного іменника. Переважно вони вказують на належність предмета комусь або віднесення до чогось: *на кгру^тте до села Забилоча належачимъ* (Акти, 2004, с. 112), *въ села^x до Ходо^ркова належачи^x* (Акти, 2004, с. 127). Часто за допомогою відокремлених означень автор описує предмети, речі, одяг, домашніх тварин, що були викрадені, додаючи їхню вартість: *шабля Wправная сребромъ коштовала золотыхъ польски^x пятьдесятъ* (Акти, 2004, с. 179), *зняли з жоны моеи кожу^x лиси^и су^кно^м чо^рны^м крыты^и* (Акти, 2004, с. 77), *Же^тскую белиную мухаяром чо^рны^м крытую* (Акти, 2004, с. 50), *зняли з жоны моеи ша^нку W^ксами^тную, куніцами по⁰шитую* (Акти, 2004, с. 77), *жипанъ габены^и куплены^и за польсема золотого* (Акти, 2004, с. 168), *шапъки купленію лисюю за чотири золоты^x* (Акти, 2004, с. 168), *ричъниці пташию, купленію за десеть золоты^x* (Акти, 2004, с. 168), *пистолитъ киплены^и за десеть золоты^x* (Акти, 2004, с. 168), *коня гнедо^о, купленого за ше^ст^м копъ гроше^и* (Акти, 2004, с. 69), *Кожихъ куплены^и за пять золоты^x* (Акти, 2004, с. 168); завдані тілесні ушкодження, поранення, яких зазнали потерпілі внаслідок різноманітних нападів, пограбувань, розбоїв: *ранъ на рице лево^и дѹи шаблею тятъ^x* (Акти, 2004, с. 180), *на ^xрыбте, на плечахъ ранъ до два⁰цати киями, плазами битыхъ* (Акти, 2004, с. 181), *ранъ синихъ спихълы^x кровью подошлы^x немало задавали* (Акти, 2004, с. 182), *видель есми на немъ ранъ W^рни на тъвари з ливо^о боки шаблею плазом битию* (Акти, 2004, с. 183), *раны синие, кро^вю подошлые по ро^зны^x ми^сца^x немало позадавали* (Акти, 2004, с. 185), *Виделемъ волосе^v, въ^рваны^x з головы немало* (Акти, 2004, с. 140), *Рану в ногу левую з ру^ницы по^стреленую* (Акти, 2004, с. 65), *Раны... битые синие кровью ба^рзо натекълые* (Акти, 2004, с. 192) та ін.

Фіксуємо низку відокремлених означень з уточнювальною семантикою, які конкретизують назву місцевості, її розташування: *До ме^сте^чка Городисча, прозываемо^о Трибисо^v* (Акти, 2004, с. 95), *У селе, на^званомъ Wсокимъ* (Акти, 2004, с. 103), *Мае^тно^сти села Реко^vщины на^званое Липле^нщины* (Акти, 2004, с. 106), *На урочи^ско, на^званое Самъсоновъку* (Акти, 2004, с. 110), *На⁰ ре^чкою Гуе^скою, лежакою у воево⁰стве Кие^сскомъ* (Акти, 2004, с. 52).

Водночас відзначаємо нанизування кількох відокремлених означень, які писар уживає для показу інтенсивності завданої потерпілим шкоди: *На рице право^и выше^и и ниже^и ло^ктя ранъ чотыры, синие спухълые, кровью подошлые, киями битые* (Акти, 2004, с. 175), *Засталь панюю Адамовую Ко^рницкую на ложъку лежакою, ба^рзо хорию збитую* (Акти, 2004, с. 140), *На плечахъ и на рика^x ранъ ше^ст^м киемъ битыхъ кровью*

подошлыхъ (Акти, 2004, с. 182), *Виде^л е^сми мужа е^с Федора Ма^сла, забитого в п^сси з ру^ницы по^стрелено^о* (Акти, 2004, с. 65).

На відміну від проаналізованих відокремлених членів речення, відокремлені додатки – спорадичне явище, адже відзначаємо лише 10 речень із такими конструкціями, причому додаток приєднується переважно словом *яко*: *абы тая прот^стаця, яко и его со^знанъе до кни^с было принято и записано* (Акти, 2004, с. 183), *и с сынами своими Миколаєм и Семеномъ Вышъпольскими, яко принъцыпалами* (Акти, 2004, с. 180), *де^спекътъ и ^збитъе яко и W грабежъ <...> прот^стоваль* (Акти, 2004, с. 191), *панъ Межинъски^и, яко и тотъ во^итъ коростешо^сски^и* (Акти, 2004, с. 190). Водночас у двох реченнях відокремлений додаток приєднується словом *тоєсть*, надаючи семантики виділення об'єкта з групи однорідних предметів (*Маючи при собе дво^х шля^хтичо^с люде^и добрыхъ, тоєсть пана Ендр^ея Тришковъско^о и п^на Во^ит^еха Рокгал^еско^о*) і *wпро^и* (*Собе бытъ меную^и на три тисечи золоты^х Wпро^и кони^и е^зны^х* (Акти, 2004, с. 174)), виражаючи обмеження.

Згідно з вимогами офіційно-ділового стилю в Житомирських актових книгах будь-яких коментарів щодо описуваних ситуацій не має бути, крім тих, які виражають порядок розташування думок, водночас автори-писарі досліджуваної пам'ятки, фіксуючи й описуючи порушення, злочини, грабунки тощо, уживають вставні конструкції (54 фіксації), переважна більшість із яких називає джерело повідомлення, адже часто позивачі були учасниками або свідками описуваних подій чи скаржниками: *за вла^сны^и его ро^зказа^иемъ* (Акти, 2004, с. 53), *за вла^сы^и ро^зказа^иемъ его мл^сти пана Стрыбыля* (Акти, 2004, с. 62), *за вла^сны^и ро^зказа^иемъ его м^л пана Я^нка Бутовича* (Акти, 2004, с. 66), *з вла^сно^о ро^зказаня* (Акти, 2004, с. 185), *за казане^и и Wбвожене^и напе^рве^и само^о на Гаурила Недашкон^оско^о* (Акти, 2004, с. 185). Уживання таких елементів, на нашу думку, зумовлено тим, що автор прагнув у документах судових справ констатувати, що позов написано зі слів скаржника. Водночас рідше фіксуємо вставні одиниці, які виражають можливість, припущення (*зап^евн^е* (Акти, 2004, с. 169)), емоційну оцінку повідомленого (*чого боже уха^и* (Акти, 2004, с. 99), *ки велико^и шkode* (Акти, 2004, с. 135); містять власні коментарі писаря (*на то^и ча^с де^ржавы свое^и* (Акти, 2004, с. 163), *а чо^о боже уха^и* (Акти, 2004, с. 16), *е^сли живъ буд^етъ* (Акти, 2004, с. 128), *панъ богъ вида^етъ* (Акти, 2004, с. 129), показують логічну впорядкованість мовлення, висновок: *wчеви^сто* (Акти, 2004, с. 54), *напе^рве^и* (Акти, 2004, с. 91), *w^ише^и* (Акти, 2004, с. 185). В. Мойсієнко в передмові до досліджуваної актової книги наводить дев'ять одиниць зі вставними реченнями, зафіксованими в пам'ятці (Мойсієнко, 2004, с. 21).

Водночас зауважимо, що часто писарі використовують слова з розмовно-побутового стилю, вочевидь, намагаючись точно передати мовлення людини, яка подає позов: *бо^и* (Акти, 2004, с. 133), *де^и* (Акти, 2004, с. 167), *знать* (Акти, 2004, с. 168), *снать* (Акти, 2004, с. 173), *чи*,

можливо, такі слова були елементом лексики самих авторів-писарів як вихідців із північноукраїнських теренів. Із-поміж них найбільш уживаним є слово *де*^н, рідше – *де* в значенні ‘мовляв’, яке найчастіше функціює в актах 1590 року. Як зазначає В. Мойсієнко, це слово – характерна ознака Житомирських актових книг (Мойсієнко, 2004, с. 21), водночас воно й досі збережено в середньополіських говірках Житомирщини.

З огляду на стиль і жанр досліджуваної пам’ятки найменш уживаний ускладнювальний засіб – звертання, яке зафіксовано всього дев’ять разів. Найчастіше це риторичне звертання до Бога: *таи ми, боже, помози* (Акти, 2004, с. 133), *єсли бы по праде, Боже всемогуци*^н, *на*^м *помози* (Акти, 2004, с. 71), поодинокі – до конкретної особи (*о*^т*ро*^к *припадає*^т *виє*^т *мл*^т*ти, панє по*^д*старости*^т, *пану писару туто*^т*не*^т*му* (Акти, 2004, с. 74).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз використання засобів ускладнення в Актах Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р., де репрезентовано особливості офіційно-ділового стилю кінця XVI – початку XVII ст. на теренах північноукраїнського ареалу, дає підстави зробити висновки про те, що писарі житомирських актових книг часто вживали ускладнювальні засоби, більшість із яких, як свідчать опрацьовані дослідження з історичного синтаксису, існувала ще в киеворуський період і була успадкована староукраїнською мовою. Поряд з однорідними членами речення, які виявилися найбільш уживаними, про що було констатовано раніше (Сьомак, Гримашевич, 2015), найпоширеніше явище – відокремлені члени речення, передовсім прикладки, які переважно уточнюють посаду особи, про яку йдеться, або називають самого писаря, обставини способу дії та умови, виражені здебільшого дієприслівниковими зворотами в усіх позиціях у реченні, рідше – одиничним дієприслівником, а також постпозитивні означення, виражені дієприкметниковими зворотами, що стосуються іменника, значно рідше – додатки, приєднані переважно словом *яко*. Із-поміж вставних конструкцій переважають словосполучення та речення, які вказують на джерело повідомлення. Стиль пам’ятки не дав змоги писарям використати весь арсенал звертань, тому такий ускладнювальний засіб найменш уживаний у текстах актів. Порівнявши використання ускладнювальних засобів у судових справах 1590 р. та 1635 р., узагальнюємо, що репертуар цих синтаксичних одиниць значно ширший у текстах початку XVII ст., що, вочевидь, свідчить про подальший розвиток офіційно-ділового стилю, неодмінним елементом якого й сьогодні є відокремлені члени речення, окремі різновиди вставних конструкцій.

Перспективи наукових пошуків убачаємо в дослідженні складних речень у пам’ятках офіційно-ділового стилю північноукраїнського ареалу XVI – XVII ст.

Література і джерела

- Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. (2004) / упоряд. В. М. Мойсієнко. Житомир, 253 с.
- Безпалько, О. П. (1960). *Нариси з історичного синтаксису української мови*. Київ: Рад. шк., 236 с.
- Гримашевич, Г. І. (2007). Одяг поліщука-шляхтича у XVI – XVII ст. (за матеріалами актових книг житомирського гродського уряду. *Волинь – Житомищина: іст.-філол. зб. з регіон. проблем*. Вип. 17. С. 149 – 158.
- Денисюк, В. (2020). Динамічні процеси у фразеології ділового дискурсу української мови XVI – XVII ст. *Волинь – Житомищина: іст.-філол. зб. з регіон. проблем*. Вип. 31. С. 29 – 40.
- Історія української мови. Синтаксис (1983) / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук та ін. Київ, 504 с.
- Мельничук, О. С. (1996). *Розвиток структури слов'янського речення*. Київ, 165 с.
- Мойсієнко, В. (2004). Акти Житомирського уряду кінця XVI – початку XVII ст. – важливе джерело вивчення тогочасної української літературно-писемної мови. *Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р. – 1635 р.* / упоряд. В. М. Мойсієнко. Житомир. С. 5 – 41.
- Мойсієнко, В. М. (2006). *Фонетична система українських поліських говорів у XVI – XVII ст.: монографія*. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 450 с.
- Слинько, І. І. (1973). *Історичний синтаксис української мови*. Київ: Вища шк., 216 с.
- Слинько, І. І. (1994). *Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання: навч. посіб.* / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. Київ: Вища шк., 670 с.
- Сьомак, Н., Гримашевич, Г. (2015). Однорідні члени речення в Житомирських актових книгах XVI – XVII ст. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/15888/> (дата запиту: 22.08.2023).
- Титаренко, В. М., Ящук, Л. В. (2022). Гунгаризми в північноукраїнських пам'ятках XVI – XVII ст. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Вип. 96. С. 145 – 154.
- Царалунга, І. (2010). Помешкання українців кінця XVI – початку XVII ст. URL: http://elar.khmnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1136/3/21_22.pdf (дата запиту: 12.08.2023).
- Шульжук, К. Ф. (1977). Формування ускладненого речення в новій українській літературній мові. *Мовознавство* № 4. С. 30 – 37.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2023 р.

Прийнято до друку 15.11.2023 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Леснова В. В.